

С. В. Трикоз, Г. О. Блеч

ДИТИНА
З
ПОРУШЕННЯМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ

м. Харків

УДК 376-056.2/3(036)
Т 67

Схвалено для використання в роботі
з дітьми з особливими освітніми потребами
(лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
від 21.12.2017 р. № 21.1/12-Г-838)

Серія «Інклюзивне навчання»
Навчально-методичне видання
Трикоз Сніжана Валеріївна
Блеч Ганна Олександрівна

Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку

Головний редактор *Ю. Єрмоменко*
Відповідальний редактор *А. Литовченко*
Художній редактор *О. Демченко*
Технічний редактор *В. Мельник*

КН881005У. Підписано до друку 12.04.2018. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 3,25. Наклад 3000 прим. Зам. № 19/05/5

ТОВ Видавництво «Ранок».
Свідоцтво ДК №5215 від 22.09. 2016
61071, м. Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135

З питань реалізації звертатися:
м. Харків, тел.: (057) 727-70-80
e-mail: commerce@ranok.com.ua

Інтернет-магазин: www.ranok.com.ua
Тел.: (057) 727-70-90, (067) 546-53-73,
e-mail: pochta@ranok.com.ua,
61051, м. Харків, вул. Котельниківська, 5

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи
№ 602-123-20-1/27191 від 23.08.2017 р.

Надруковано ТОВ «СТЕАМ». м. Харків, вул. Гольдбергівська, 63
тел. 050-323-60-22, 095-972-38-19
e-mail: steam.printinghous@gmail.com
<https://steam.kh.ua>

Трикоз С. В.

Т 67 Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. — Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. — 40 с. — (Інклюзивне навчання).

ISBN 978-617-09-3800-8

У цьому посібнику розглядаються особливості інтелектуальних порушень у дітей з урахуванням реалій і перспектив. Цей путівник для батьків допоможе їм зрозуміти власну дитину й усвідомити те, що інтелектуальні порушення не є вироком. Батьки знайдуть тут поради щодо того, як має навчатися дитина, як її можна підготувати до школи та які види діяльності доцільно практикувати в родині. Автори описують стратегії батьків у позитивному впливі на психологічний розвиток дитини, надають рекомендації з розвитку в дитини вмінь та навичок самообслуговування. Посібник містить відомості щодо подальшої професійної орієнтації у майбутньому житті дитини.

УДК 376-056.2/3(036)

© Трикоз С. В., Блеч Г. О., 2018
© ВГ «Кенгуру», 2018
© ТОВ Видавництво «РАНОК», 2018

ISBN 978-617-09-3800-8

ЗМІСТ

Вступ	4
Дошкільний період розвитку дитини	10
Школа: перспективи розвитку дитини	25
Література	40

ВСТУП

Інтелектуальні порушення — досить складна особливість перебігу розвитку дитини. Відомо, що інтелектуальні порушення — це системне порушення пізнавальної діяльності, що має зворотний — затримка психічного розвитку (ЗПР) — та незворотний характер. У цьому посібнику розглядаються питання, що стосуються інтелектуальних порушень незворотного характеру. Одна з першопричин виникнення таких інтелектуальних порушень — органічне ураження кори головного мозку, що має непрогресуючий характер, тому такі діти здатні до поступового пізнавального розвитку, хоча зі значними труднощами. Така особливість дитини не обмежує її можливості розвиватися та жити в суспільстві, маючи власні перспективи. Інтелектуальні порушення — лише особливий розвиток дитини, котрий не вичерпує всіх її потенційних можливостей. Вона навчатиметься, проте дуже повільно, а певні знання та навички може не опанувати.

Що слід знати про вплив інтелектуальних порушень на загальний розвиток дитини

Інтелектуальні порушення в дитини залежно від інтенсивності ураження кори головного мозку можуть виявлятися різними якісними характеристиками прояву: від **легкого ступеня** (IQ 50–70) до **помірного** (IQ 35–49), **тяжкого** (IQ 25–49) та **глибокого** (IQ 24 та нижче) ступенів. Для визначення ефективних стратегій розвитку дитини батьки мають володіти інформацією, що може сприяти уточненню очікуваних результатів та виокремленню найбільш досконалих чинників, що мають привести до позитивних змін у розвитку дитини.

Ступінь прояву інтелектуальних порушень відображається на особливостях фізичного та психічного розвитку дитини. Отже, діти з інтелектуальними порушеннями **глибокого ступеня** мають значне відставання у формуванні психомоторних функцій. Більшість дітей не може самостійно ходити і навіть сидіти. Не контролюють особисті фізіологічні потреби. Звернене мовлення сприймають, реагуючи на інтонацію. Користуються окремими нестійкими звуковими комплексами, що передають емоційний стан та інформують про окремі потреби.

Наявність простих умовних рефлексів дає можливість у деяких дітей розвинути елементарне наочно-дійове мислення, розуміння простих мовних інструкцій, предметно-ситуативну пам'ять на рівні впізнавання. У дітей з інтелектуальними порушеннями **глибокого ступеня** іноді формуються елементарні соціально-адаптивні навички в домашніх умовах або, за бажанням батьків, у відповідних закладах, де за ними доглядають.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями **тяжкого ступеня** характерним є грубе недорозвинення рухової сфери, діти не вміють бігати і стрибати, їм важко переключатися з одного руху на інший. Диференційовані рухи пальців та рук для багатьох із них неможливі, що ускладнює формування навичок самообслуговування. Пізнавальні процеси мають яскраво виражену специфічність: сприйняття поверхове та недиференційоване; увага характеризується мимовільністю; мислення конкретне. Експресивне мовлення у таких дітей не формується взагалі або існує на рівні беззмістовних ехологічних повторень, нерідко замість мовлення вони користуються жестами. Такі діти розуміють звернене до них мовлення, орієнтуючись в основному на інтонацію.

Характерною рисою дітей з інтелектуальними порушеннями **помірного ступеня** є здатність до опанування понять, що мають конкретний побутовий зміст, і водночас нездатність до самостійного понятійного мислення. Мовлення таких дітей формується уповільнено: окремі слова, іноді фрази. Розуміння зверненого до них мовлення на побутовому рівні збережено. Порушена загальна моторика, що усклад-

ное формування навичок самообслуговування, але поступово такі навички формуються. Діти з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня можуть оволодіти навичками спілкування, соціально-побутовими навичками, грамотою, рахунком, деякими уявленнями про навколишній світ, навчитися якомусь ремеслу. Але в той самий час вони потребують постійної допомоги і не здатні жити самостійно (так само, як і діти з інтелектуальними порушеннями тяжкого та глибокого ступенів).

Діти з інтелектуальними порушеннями **легкого ступеня** мають незначні порушення пізнавальної та емоційно-вольової сфер діяльності. Кількість таких дітей становить більшість серед тих, хто має інтелектуальні порушення.

Діти шкільного віку успішно навчаються за спеціальною програмою, що визначається змістом програми початкової освіти, до якої додається спрощене вивчення історії, географії, природознавства, побутової хімії та фізики. Особливе місце у шкільній освіті дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня займає трудове навчання, соціально-побутова орієнтація.

Такі діти зазвичай відстають у розвитку від своїх однолітків: пізніше починають ходити, розмовляти, термін оволодіння навичками самообслуговування у них більш тривалий. Рухи дітей незграбні, зазвичай вони фізично слабкі, часто хворіють. Вони мало цікавляться навколишнім середовищем: не досліджують предмети, не виявляють зацікавленість і не ставлять запитання дорослим стосовно процесів та явищ, що відбуваються у природі та соціумі. Мовлення вирізняється збідненістю як пасивного, так і активного словників, їхні фрази односкладні, діти не розуміють конструкцій із запереченням, навіть у шкільному віці їм складно підтримувати бесіду, оскільки вони не завжди розуміють запитання співрозмовника.

Без корекційного навчання на кінець дошкільного віку ігрова діяльність у таких дітей не стає провідною. Дії з іграшками мають предметно-процесуальний характер: катання потягу, заколисування ляльки, тобто багаторазове повторення одних і тих самих рухів, що не супроводжуються емоційними реакціями і мовленням. Тому спілкування

з однолітками в такої дитини ускладнено: вона не вмє грати, не розуміє і не дотримується умов гри, не розуміє правил сюжетно-рольової гри.

Діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня, перебуваючи в умовах дошкільних закладів, мають стійкі труднощі в опануванні програмового матеріалу з розвитку мовлення, елементарних математичних уявлень, малювання тощо. Не отримавши спеціальної (корекційної) педагогічної допомоги, дитина виявляється не готовою до шкільного навчання і, потрапляючи в освітній заклад, одразу зазнає значних труднощів з майже всіма навчальними предметами.

Незважаючи на труднощі формування уявлень і набуття знань та навичок, **за умови організованого корекційно-розвивального навчання та використання спеціальних методів, прийомів та засобів**, діти з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня мають можливості для розвитку та навчання.

У таких дітей в основному збережено конкретне мислення, вони здатні орієнтуватися у практичних ситуаціях, у більшості з них емоційно-вольова сфера збережена більше, ніж пізнавальна, вони із задоволенням включаються у трудову діяльність. За використання спеціальних (корекційних) педагогічних методів, прийомів, засобів навчання більшість юнаків та дівчат з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня на кінець шкільного навчання мало чим відрізняються за своїми психометричними показниками від своїх однолітків. За умов спеціального навчання вони зможуть отримати робітничу професію і влаштуватися на роботу. Такі люди дієздатні, тому суспільство визнає їхню спроможність відповідати за свої вчинки, успадковувати майно, брати участь у виборах тощо.

Що означає психічний розвиток дитини

Психічний розвиток дитини визначається розвитком її відчуттів, сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мовлення, емоцій та вольових якостей. Саме від розвитку цих психічних процесів залежить у подальшому формування особистості дитини й ефективність її адаптації та соціалізації.

На які показники психічного розвитку дитини слід орієнтуватися батькам

Основними показниками психічного розвитку дитини є:

- розвиток пізнавальної сфери (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення) та мовлення;
- формування системи особистісних відносин (емоцій, потреб, мотивів тощо);
- оволодіння діяльністю (предметно-практичною, ігровою, навчальною, трудовою тощо).

Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються особливим розвитком пізнавальної діяльності, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), стійкості у сприйманні та аналізі явищ навколишньої дійсності; обмеження уяви.

Як позитивні, так і негативні емоції такої дитини характеризуються безпосереднім активним проявом у поведінці (бурхливий прояв радості і невдоволення, незалежно від обставин). Можна спостерігати певну обмеженість потреб дитини, особливо пізнавальних, а також тих, що викликають її інтерес до діяльності.

Діти з інтелектуальними порушеннями успішно оволодівають практичними діями (особливо трудовими) внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Формування розумових та практичних дій здійснюється лише завдяки спеціально організованій корекційній роботі, спрямованій на навчання та виховання.

Слід знати! Що раніше до роботи будуть залучені фахівці, то інтенсивнішим та результативнішим буде розвиток дитини.

Для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є характерним порушення пізнавальної діяльності, що виявляється в обмеженості сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, відтворенні сприйнятого і вивченого. Такі діти можуть мати певні обмеження у набутті комунікативних та соціальних навичок. Ці обмеження зумовлюють уповільнений темп розвитку та навчання дитини, проте

вона здатна до навчання, але у власному уповільненому темпі і в обмеженій кількості.

Що впливає на соціалізацію дитини

На особливості розвитку дитини значною мірою впливає характер її стосунків з оточенням, що складається впродовж усього життя. Дорослий є тим необхідним рушієм, який власним ставленням до дитини формує її світогляд та сприйняття нею оточуючих і самої себе. Особливого значення стосунки з дорослим набувають у період дошкільного та молодшого шкільного віку.

Дитина з інтелектуальними порушеннями специфічно сприймає соціум та виражає емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення дорослого до розвитку дитини сприятиме її входженню в соціум, розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, що забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

ДОШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Що впливає на результативність ігор та навчальних занять із дошкільником в умовах повсякденного життя родини

Усі діти легко відволікаються на сторонні звуки та предмети, особливо якщо у них є проблеми з концентрацією уваги. Тому дуже важливо створити умови для дитини, що налаштують її на заняття.

Час. Займайтеся з дитиною, коли вона бадьора та енергійна, не втомлена, не голодна, коли у вас є час, енергія та ентузіазм для занять, коли вашу увагу ніщо не відвертає.

Шум. Увімкнений телевізор і радіо заважає дитині зосередитись. Тому, починаючи заняття з дитиною, вимикайте всі джерела стороннього шуму. Дитина повинна сконцентруватися на тому, що ви їй говорите, а шум на задньому плані у таких випадках дуже заважає.

Відволікаючі фактори. Починаючи заняття, приберіть стіл або підлогу від непотрібних іграшок і сторонніх предметів. Покладіть перед дитиною тільки ті іграшки, що потрібні. Закінчивши гру, не залишайте іграшки перед очима дитини: приберіть їх у коробку або сумку, щоб дитина їх не бачила. У такому випадку їй буде легше переключитися від попередньої гри до наступної. Якщо ваша дитина дуже легко відволікається, намагайтеся, щоб речі, на даний момент непотрібні, не знаходились у неї перед очима. Увагу деяких дітей здатні відвернути не тільки іграшки, але і предмети домашнього вжитку і навіть орнамент на шпалерах, скатертині тощо. У такому випадку, щоб допомогти дитині сконцентруватися, вам доведеться провести значні зміни в домашній обстановці. Можливо, варто займатися з дитиною за столом — при цьому дитина бачить менше сторонніх предметів і не може в будь-який час підхопитися і втекти.

Освітлення і поза. Гарне освітлення під час занять важливо і для дітей, і для дорослих. Коли ви граєте або розмовляєте з дитиною, прагніть до того, щоб ваше обличчя було добре освітлено, уникайте перебування спиною до вікна або до лампи. Сідайте навпроти дитини, щоб вона могла без зусиль установити з вами зоровий контакт, бачити ваші очі, рот, вираз обличчя, ваші рухи, мати змогу копіювати ваші дії. Якщо ви сидите поруч із дитиною, їй доводиться обертатися, щоб поглянути на вас. Те саме стосується і ситуацій, що не пов'язані з грою: наприклад, коли ви навчаєте дитину самостійно їсти, посадіть дитину на стільчик обличчям до себе.

Як розмовляти з дитиною?

Звертаючись до дитини, намагайтеся говорити просто і зрозуміло. Уникайте складних конструкцій, вживайте тільки ключові слова. Говоріть так, щоб дитині було легко вас зрозуміти. Наприклад, замість фрази: «Я б хотіла, щоб ти перестав стукати ножом по столу» вживайте просту: «Не стукай». Замість: «Чому б тобі не покласти кубик у це відречце?» — «Поклади кубик сюди». Ваша мова має укладатися в рамки розуміння дитини і в той же час трохи виходити за них. Наприклад, якщо дитина розмовляє використовуючи одне слово, використовуйте фрази з двох слів і спонукайте її вам наслідувати. При кожній нагоді повторюйте одні й ті самі прості слова і фрази. Стежте за тим, щоб вираз вашого обличчя та інтонації висловлювали те саме, що і слова. Спілкування включає в себе не тільки розуміння усного мовлення: з інтонації і мови тіла співрозмовник отримує інформацію, важливу для розуміння повідомлення в цілому. Маленька дитина не може зрозуміти змішане повідомлення: якщо ви говорите «ні» з широкою посмішкою на обличчі, вона просто розгубиться і не зрозуміє зміст. (Пізніше дитина навчиться розуміти і неоднозначні повідомлення.)

Як навчати дитину

Розбивайте завдання на маленькі кроки. Дитині буде легше набувати нових навичок, якщо оволодіння ними буде відбуватися поетапно, невеликими кроками. Не намагайте-

ся навчити дитину нового виду діяльності за один прийом. Наприклад, якщо ви хочете навчити дитину їсти ложкою, почніть з того, щоб навчити її набирати їжу в ложку. Потім вчіть її підносити ложку до рота (можете використовувати метод «рука в руці», тобто водити рукою дитини). Коли дитина впорається із цим, навчіть її занурювати ложку в тарілку за новою порцією їжі. Аналогічно, коли привчаєте дитину до горщика, почніть з головного — вміння робити свої справи в горщик. Потім дитина поступово опанує й інші операції, що їх до цього ви робили за неї. Спочатку вона навчиться сама знімати штанці, потім натягувати їх, пізніше — мити руки. Будьте терплячими, і дитина почне сама виконувати все, що ви від неї вимагаєте — спочатку під вашим наглядом, а потім і самостійно.

Починайте з легкого. Починаючи навчання нових навичок, спочатку використовуйте прості і легкі завдання, а потім поступово підвищуйте рівень їхньої складності. Наприклад, якщо ви хочете навчити дитину складати пазл, почніть з картинки з двох-трьох елементів. Якщо дитина вчиться нанизувати намистини на нитку, починайте не з дрібних намистин і тоненької нитки, а з великих намистин і шнурка. Якщо ви навчаєте дитину використовувати ложку, починайте зі страв на кшталт йогурту, що самі липнуть до ложки, а «складні» страви, наприклад, суп, залиште на потім. На початку навчання використовуйте предмети, котрі дитині легко тримати в руці і якими легко діяти. Занадто великі предмети, як і замаленькі, для дитини незручні.

Послідовність дій. Будь-яку дію можна представити у вигляді послідовності маленьких кроків. «Пряма послідовність» означає, що ви заохочуєте дитину виконати перший крок і закінчуєте дію самі; «зворотна послідовність» — дитина закінчує дію, що її почали ви. Поступово збільшуйте участь дитини, поки нарешті вона не почне виконувати всі дії самостійно. Наприклад, якщо ви хочете навчити дитину вмиватися, можете використовувати «пряму послідовність». Нехай дитина сама підставить долоньки під струмінь води, а ви, взявши її за руки, зробіть все інше. Поступово дитина навчиться підносити мокрі руки до об-

личчя, вмиватися і витиратися рушником. Якщо дитина вчиться будувати вежу з кубиків, нехай покладе перший кубик, а ви продовжите будівництво. Наступного разу дитина може сама покласти на нижній кубик ще один, а решту добудуєте ви. Заохочуйте її класти все більше кубиків, поки вона не зможе побудувати вежу цілком. Якщо ви навчаєте дитину складати пазл, більш корисною буде «зворотна послідовність». Складіть усі елементи картинки, крім останнього. Нехай дитина покладе його сама і зрадіє, що вийшло зображення. Похваліть дитину за те, що вона склала картинку. Поступово заохочуйте її все активніше брати участь у грі. Важливо при кожній нагоді викликати в неї відчуття радості за свої успіхи. Що більше ви полегшите дитині завдання на початку навчання, то охочіше вона буде вчитися далі.

Із чого починати

Починати слід з навчання дитини навичкам самообслуговування: користуватися горщиком, самостійно пити, їсти, вмиватись, розчісуватись, чистити зуби, вдягатись і роздягатись тощо — це надасть упевненості дитині і сприятиме її соціалізації. Паралельно з навчанням навичок самообслуговування необхідно дитину розвивати сенсомоторно. По-перше, це доступно дитині, а по-друге, сприяє пізнавальному розвитку, оскільки розвиває відчуття та сприйняття, на основі яких у дитини в подальшому формуються такі пізнавальні процеси, як пам'ять, увага, мислення та мовлення.

Сенсорний розвиток дитини

Заняття із сенсорного розвитку можуть проходити у вигляді гри з дидактичними іграшками (мотрійками, пірамідками, кубиками-вкладками тощо), рухової гри, гри з правилами, що забезпечує виділення властивостей і відносин предметів. Вирішення завдань із сенсорного виховання передують проведенню занять з конструювання, ліплення, малювання, оскільки дитина має виокремити властивості зображених предметів. На заняттях можуть бути використані прийоми, характерні для лялькового театру. Поряд із

цим можуть проводитися заняття у вигляді вправ з роздатковим матеріалом на кшталт настільних ігор, наприклад, лото. Таким чином, форми роботи дуже різноманітні і дозволяють дорослому, спираючись на мимовільну увагу дитини, створювати у неї позитивне емоційне ставлення до самих занять і до предметів, з якими вона діє. При цьому предмети мають бути великими, яскравими, барвистими. Поступово протягом занять у дитини формується інтерес до самих предметів і до діяльності з ними.

Оскільки провідною діяльністю дошкільника є ігрова діяльність, усі заняття із сенсорного розвитку повинні проводитися не просто в ігровій формі, а ігровим методом. Наприклад, дорослий проводить заняття, мета якого — навчити дитину порівнювати парні предмети у межах двох. Перед дитиною не можна поставити завдання навчитися звіряти парні предмети — це завдання пізнавальне, навчальне, а в дитини ще не сформовані ні пізнавальні інтереси, ні навчальна діяльність. Це завдання тільки для дорослого. Перед дитиною потрібно поставити ігрове завдання. При цьому діяльність дитини має бути організована так, щоб у ході її виконання дитина обов'язково навчилася звіряти парні предмети. Задля досягнення цієї мети можна, наприклад, провести гру «Знайди своє місце»: дитині дають іграшку (кубик, м'ячик) та точно таку саму парну кладуть на один зі стільців перед дитиною. Дитина ходить зі своєю іграшкою кімнатою, крокує під оплески у долоні. Дорослий каже: «Знайди свій стільчик». Дитина знаходить за парною іграшкою свій стільчик. Таким чином, для дитини завдання — знайти своє місце, а парна іграшка слугує засобом для досягнення мети. Отже, у дорослого мета — навчити звіряти парні іграшки, а у дитини — інша. Перед дитиною слід ставити таке ігрове завдання, у якому досягнення ігрового результату веде до засвоєння нових знань.

Сенсорний розвиток дитини здійснюється поетапно від розрізнення та виділення властивості до використання уявлень про властивості предметів у практичній діяльності. Тому важливою є саме організація сенсорного виховання відповідно до етапів становлення сенсорного розвитку.

На початку сенсорного виховання необхідно привертати увагу дитини до зовнішніх властивостей та якостей предметів, а саме: на зорових, тактильних та слухових подразниках формувати стійкі уявлення дітей про колір, фактуру, величину, температуру і таке інше. Для цього дитині пропонують завдання на вибір за зразком і за словесною інструкцією («Дай таку саму квітку», «Знайди червону квітку»). Такі завдання даються дитині у процесі дидактичних ігор і вправ.

Якщо дитина вже виокремлює в предметі колір, форму, величину, необхідно формувати в неї систематизовані уявлення про зовнішні властивості предметів, про предмети навколишньої дійсності.

Спочатку дитині пропонують проводити вибір за зразком і групування предметів за однією ознакою (величиною, кольором, формою), потім пропонують виділити ознаку самотійно. Необхідно створити умови, у яких дитина має зрозуміти, за якою ознакою потрібно групувати предмети. Наприклад, у коробці знаходяться парні іграшки, різні за величиною (дві квіточки, два яблучка, два будиночки, дві чашки, два блюдця, два кошики, дві хусточки). Дитині пропонують дві ляльки — велику і маленьку — і кажуть: «Роздай лялькам іграшки». Після того як дитина виконала завдання, їй пропонують розповісти, які іграшки вона дала великій ляльці, а які — маленькій. Важливо, щоб дитина зафіксувала вербально принцип групування. Наприклад: «Великій ляльці я дала великі іграшки, маленькій — маленькі іграшки». Наступного разу це саме завдання, тобто групування предметів за величиною, можна запропонувати в іншому варіанті. Дітям пропонують два кошики — великий і маленький — і набір парних предметів (4 і пізніше 8 пар), що їх можна покласти в ці кошики. З метою ускладнення завдання дітям можна запропонувати розкласти за зразком зображення парних предметів різного розміру. Такі завдання можна пропонувати дитині, коли вона вже опанувала принцип групування. Наприклад, одні й ті самі геометричні фігури спочатку групувати за кольором, а потім за величиною або формою. У всіх випадках принцип групування має бути закріплений відповідним узагальню-

вальним словом. У запропонованих завданнях потрібно змінювати матеріал, зразки, картинки, ситуацію, щоб дитина щоразу спиралась не на запам'ятовування виконання, а на образ властивості у власному уявленні.

Розвиток сприйняття та актуалізація різноманітних уявлень про навколишній світ лежать в основі формування вікових психологічних новоутворень і становлення всіх видів дитячої діяльності і поведінки. Це той базис, що постійно має розвиватися і вдосконалюватися протягом усіх років навчання і виховання дитини дошкільного віку в практичних і продуктивних видах дитячої діяльності.

Сенсомоторний розвиток

Дитина з інтелектуальними порушеннями не виявляє зацікавленості до тактильного обстеження предметів і самостійно не оволодіває рухами обмацування. Під час виконання завдання на визначення предмета на дотик дитина може тривалий час тримати його у руці, не виконуючи ніяких рухів, і відповідно, не може визначити його форму, величину, виокремити його частини, фактуру тощо. Без спеціально організованого корекційного навчання тактильна чутливість у таких дітей не розвивається.

Органом дотику слугує рука. На шкірі кінцевих фаланг пальців рук знаходиться велика кількість нервових волокон, що реагують на дотик. Від скоординованих рухів пальців рук, цілеспрямованості та точності рухів, послідовності дій залежить повнота та правильність образу, що сприймається. Відповідно, розвитку тактильно-рухових відчуттів будуть сприяти ігри та вправи на розвиток дрібної моторики пальців рук. Для розвитку дрібної моторики можуть бути використані такі вправи:

- ✓ застібання і розстібання гудзиків, «липучок», ґудзиків, гачків;
- ✓ прикріплення прищіпок до шнура;
- ✓ нанизування гудзиків, великих намистин, іграшок з отворами на шнур;
- ✓ намотування і розмотування ниток у клубок, на катушку;
- ✓ зав'язування та розв'язування стрічок;

- ✓ сортування (складання) дрібних предметів: частин мозаїки, бобів, квасолин, горошинок тощо;
- ✓ закривання-розкривання, закручування-розкручування кришок на різних ємностях;
- ✓ знаходження предметів у «сухому басейні» з квасолею, горохом та іншим наповнювачем у пластмасових тазах, відрах;
- ✓ катання м'ячиків, різних за фактурою: гумових, дерев'яних, пластикових, «їжачків» з шипами тощо;
- ✓ конструктори, мозаїки з дрібними предметами.

Розвитку дрібної моторики сприяють ліплення з пластиліну, глини, солоного тіста; аплікація з різного матеріалу (паперу, тканини, пуху, вати тощо); малювання пальцями, долонями, олівцями, стирання намальованого ластиком; ігри з водою різної температури; ігри з піском.

Ефективне також проведення пальчикової гімнастики та рухів п'ястей на стискання, розтягування та розслаблення. Вправи пальчикової гімнастики виконуються протягом 2–3 хвилин на кожному занятті. Спочатку проводяться однотипні рухові дії, спрямовані на розвиток узгодженості та скоординованості рухів, після їх опанування додаються більш складні рухи. Покращенню дотикової чуттєвості сприяє також використання елементів масажу п'ястей та пальців рук.

Перші ігри та вправи мають бути засновані на практичних діях, що спираються на форму та величину предметів. Дитина може ще не виокремлювати форму, тим більше не знати її назву. Важливо, щоб дитина навчилася користуватись спробами під час виконання ігрових практичних завдань. Дитині пропонують ігри «Котиться — не котиться», «Захочай іграшку» (закрити відповідними кришками коробки різної форми), «Знайди іграшки її будинок» (вставити різні форми у відповідні отвори), «Захочай іграшку в долонях». У всіх випадках дорослий надає можливість дитині орієнтуватись на результат власних дій та оцінює їх: «Так», «Не так».

Основний спосіб розвитку тактильних відчуттів — дидактичні ігри. Під час проведення даних ігор необхідно створювати особливі умови: установити ширму або екран,

користуватись непрозорим мішечком або серветкою, пропонувати дитині заплющити/зав'язати очі, для того щоб вона зосередилась на тактильних відчуттях. Поряд із розвитком дій обмацування на цих заняттях необхідно приділяти увагу розвитку зорового сприйняття для з'ясування правильності виконаного завдання. Для цього дитині пропонують упізнати знайомі предмети під час обмацування: «Упізнай свою іграшку», «Знайди таку саму іграшку», «Що в мішечку?», при цьому дитина має спиратися тільки на тактильний зразок. Після виконання завдання предмет, що його дитина дістала з мішечка, порівнюють зі зразком, і дорослий підбиває підсумок: «Такий», «Не такий», «Правильно», «Неправильно». Якщо дитина виконує завдання неправильно, дорослий пояснює: «Запам'ятай, що у тебе в руці», при цьому потрібно показати і дати можливість дитині повільно обмацати предмет пальцями. У цьому випадку потрібно допомогти дитині правильно виконати завдання, надати їй можливість відчувати ситуацію успіху.

Спеціальні прийоми та методи виховання дошкільників

Для того щоб навчання дітей з інтелектуальними порушеннями відбувалося успішно, потрібно застосовувати спеціальні методи та прийоми навчання, що мають наочно-дійовий характер. При цьому дорослий виявляє активну позицію, демонструє дитині іграшки, посібники і, головне, способи дії з ними, супроводжуючи свої дії емоційними поясненнями. У роботі з дошкільниками застосовуються дії за наслідуванням, дії за зразком і вибір за зразком, «жестова інструкція», спільні дії дорослого і дитини. Розглянемо кожен із цих методів. Дошкільникам складно наслідувати дії дорослого. Для цього на занятті використовуються спільні дії педагога та дитини (тобто дорослий руками дитини виконує завдання), і разом з поясненнями демонструються дії дорослого. Для того щоб дитина могла опанувати способи дій з предметами за наслідуванням, дії дорослого мають бути повільними, демонстративними.

Поступово дії за наслідуванням стають основним засобом надання дитині сенсорного досвіду, сумісні дії вико-

ристовуються лише у випадках, коли дитина ще не готова до наслідування. Але є діти, яким складно діяти навіть за наслідуванням. У цих випадках дорослі повинні діяти повільно, поетапно, щоб дитина встигла побачити та визначити всі етапи дії. За утруднень можна користуватись вказівним жестом, щоб виділити потрібний предмет, показати, куди його потрібно пересунути. Наприклад, будуючи будиночок, дитина не діє за наслідуванням. Педагог каже пальцем на «дах» і каже: «Візьми», потім показує на куб, що стоїть перед дитиною, і каже: «Постав сюди». Цей прийом умовно називається жестовою інструкцією. Якщо дитина не діє і за допомогою жестової інструкції, слід скористатися методом спільних дій: взяти руки дитини у свої і разом з нею виконати потрібні дії.

Протягом опанування дитиною спільних дій, дій за наслідуванням та за зразком дорослий використовує вербальні методи навчання: для організації діяльності дітей, з метою звернення уваги дитини на певну властивість, для визначення завдання, що постає перед дитиною, для узагальнення та фіксації результату дій дитини.

Набуття дитиною навичок дій за наслідуванням дорослого є підґрунтям до опанування дій за зразком. За дії за зразком сам процес дії дорослого не зрозумілий дитині. Для того щоб зрозуміти, які саме дії та в якій послідовності необхідно виконати, дитині необхідно проаналізувати зразок, а в діях за наслідуванням дитина безпосередньо за дорослим виконує необхідні етапи на шляху досягнення результату. Самостійний аналіз зразка вимагає від дитини актуалізації набутих уявлень про властивості, робить ці властивості більш диференційованими, чіткими, стійкими. Наприклад, перед дитиною лежать дві кольорові картки: червона і жовта. Дорослий, піднімаючи одну червону картку, просить дитину: «Дай таку саму». Якщо дитина буде будинок за зразком, перед нею постає готовий будинок. Щоб побудувати такий самий, дитині потрібно проаналізувати зразок, побачити, що будівля складається з двох частин, одна з яких — куб, інша — трикутна призма. Дитина повинна також визначити просторові відносини елементів (куб унизу, призма вгорі) і намагатися їх відтворити.

А слабкість мисленневих операцій, аналізу зокрема, — характерна риса дошкільнят з інтелектуальними порушеннями. Тому необхідно допомогти дитині виконати аналіз зразка: визначити складові будівлі, знайти серед іграшок необхідну деталь (за зразком), допомогти визначити розташування частин, порівняти з початковим зразком будинку «такий — не такий».

Нагадаємо, що наочні і практичні методи обов'язково мають поєднуватися зі словесною інструкцією, усним поясненням завдання. Але мова має включатися поступово.

Що слід робити батькам для розвитку дитини у повсякденному житті

Кожний крок батьків має працювати на розвиток та виховання дитини. Доцільно, починаючи з раннього віку, спілкуватися з дитиною, розмовляти з нею, надавати різну інформацію залежно від віку та стану пізнавальних процесів, за допомогою яких людина пізнає навколишній світ (сприйняття, пам'ять, мислення, мовлення та ін.).

Потрібно звертати увагу дитини та називати предмети, що її оточують у вашому помешканні, якими користуєтеся ви і дитина під час харчування (посуд), одягання (назви одягу), відпочинку (ліжка, стілець, стіл та ін.), організації дозвілля, ігрової діяльності (назви іграшок), прогулянок, пізніше відвідування різних закладів (поліклініка, зоопарк, магазин, цирк тощо).

Називати дії, що виконуються («будемо їсти, одягатися», «беремо ложку, тарілку, хліб», «надягаємо штанці, сорочку та ін.», «миємо руки» тощо).

Називати основні кольори предметів, з якими безпосередньо стикається дитина (м'ячик червоний, огірок зелений, кубик зелений, червоний, жовтий тощо). Під час прогулянки називати тварин, які зустрічаються на подвір'ї, вулиці; рослини (це дерево, це квітка, це травичка); будівлі (це будинок, дитячий майданчик); засоби пересування (машина, автобус, літак, велосипед та ін.).

Дитина повинна знати і бачити, що кожний член родини має певні обов'язки, виконує тимчасові чи постійні доручення. На це потрібно звертати увагу дитини та залу-

чати її до виконання елементарних доручень: спочатку під керівництвом дорослого класти іграшки на місце, поливати кімнатні рослини, складати власний одяг, прибирати посуд зі стола після їжі, розкласти ложки, ставити чашки. Дитина має брати посильну участь у прибиранні помешкання, спостерігати за приготуванням їжі. Необхідно давати інформацію дитині про продукти харчування: як називаються, звідки що береться (овочі вирощують на грядках, фрукти — яблука, груші та ін. — ростуть на деревах); що можна придбати в магазині (хліб, ковбаси, сир, цукерки тощо). Іноді доречно залучати дитину, особливо старшого дошкільного віку, до придбання продуктів харчування, іграшок, одягу.

Доцільно залучати дитину до різноманітної посильної праці в саду, на городі, у вирощуванні квітів тощо. Під керівництвом батьків діти можуть поливати грядки, квіти, допомагати збирати врожай (наприклад, дорослий збирає огірки чи помідори на грядці, передає їх дитині для складання у кошик). При цьому необхідно повідомляти дитині, куди ви плануєте піти з нею, що там будете робити («ми з тобою підемо до магазину купити хліб», «підемо вибирати стиглі огірки на грядці» та ін.). У процесі діяльності потрібно звертати увагу дитини на те, хто що робить («Що я зараз роблю?», «А ти що зараз робиш?»). Після завершення роботи потрібно спонукати дитину розповідати членам родини, де вона була, що робила, що бачила («Ми з мамою збирали на грядці огірки», «Ходили до магазину, там купили хліб» тощо). Важливо навчати дитину ставити запитання, щоб одержати інформацію про предмети («Що це?», «Як називається?», «Де можна використати?»), про тварин, рослини, дії дорослих або дітей та ін.

Що потрібно знати про розвиток емоцій дошкільників

Емоції — це ставлення дитини до навколишнього середовища, до того, що вона відчуває та робить у формі безпосереднього переживання.

Особливість розвитку емоцій у дошкільника з інтелектуальними порушеннями — безпосередній вплив їх на по-

ведінку. Емоції, що виникають, дитина практично не контролює; її поведінка виражає безпосередні або мимовільні почуття та бажання. Почуття і бажання дитини, попри їх нестійкість, доволі сильні, саме тому вони безпосередні та яскраво виражені: плач, крик, плескання в долоні, агресивні жести, вищання, стрибки — так дитина виражає свій настрій (радість, стурбованість та ін.) та психічний стан (агресію, тривогу, незадоволення тощо). У дитини спостерігається домінування емоційного сприйняття, оскільки її пізнавальний розвиток недостатньо інтенсивний. Саме тому батьки повинні привчати дитину до словесного (за можливостями дитини) повідомлення про власні емоції, тобто ставити їй прямі запитання («Ти сердишся?», «Тобі страшно?», «Щось болить?», «Скажи або покажи, що ти хочеш?» та ін.), на які дитині буде легко відповісти. Визначення дитиною власних емоцій за допомогою слів або жестів запобігатиме розвитку афективності.

Афективність — бурхливе реагування дитини на ситуацію, швидка зміна одного емоційного стану на інший, емоційна імпульсивність.

Емоції, характерні для дитини з інтелектуальними порушеннями в дошкільному віці

Дитина з особливостями розвитку мислення схильна до більшої афективності, тобто домінує її емоційне ставлення до навколишнього світу. Емоції виражають її потреби. Дитині з інтелектуальними порушеннями може бути притаманним вираження таких емоцій, як агресивність, тривожність, стурбованість, схвильованість, радість, у прямій формі, безпосередньо в поведінці. Поведінкові дії можуть мати характер капризів, недотримання вимог дорослого, агресивних, іноді шкідливих дій. Варто пам'ятати: такі прояви в поведінці не є усвідомленими й осмисленими дитиною, через те вони й виражають безпосередні її почуття. Дорослий має знати, що ставитися до таких проявів поведінки треба з розумінням та поступливістю. Так, дитину можна пригорнути, обійняти, заспокоїти. Голос у вираженні вимог до дитини має бути спокійним, лагідним, урівно-

важеним. Слід ставити такі запитання дитині, щоб вона намагалася проговорювати кожен свою дію або емоцію.

Що означає готовність дитини до навчання у школі

Готовність до навчання у школі — це певний рівень загального психічного розвитку дитини (сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, мовлення та ін.), що має дитина перед вступом до школи. Успішну адаптацію до школи забезпечує здатність дитини порівнювати об'єкти, знаходити між ними спільне й відмінне, однакове, визначати величину, форму, колір предмета, орієнтуватися в просторі (униз, угорі, ліворуч, праворуч, під, над), робити елементарні узагальнення (назвати одним словом предмети або їхнє зображення: одяг, взуття, меблі, посуд, овочі, фрукти, квіти, рослини, тварини тощо), володіти поняттями, що свідчать про обізнаність дитини з навколишнім світом (сім'я, місто, село, країна, пори року, частини доби, тощо). Це є підґрунтям для подальшої навчальної діяльності дитини, опанування нею знань шкільної програми.

Як готувати дитину до навчання в школі

Щоб підготувати дитину до школи, її потрібно навчити розглядати предмети, аналізувати їх, порівнювати за розміром, величиною (великий, маленький, однакові), за формою (коло, трикутник, квадрат), орієнтуватися в просторі (угорі-вниз, праворуч — ліворуч), розмежовувати поняття (довше — коротше, важче — легше, під, над, між, посередині) на прикладі розташування та властивостей предметів.

Важливо звертати увагу дитини на характерні ознаки кожної пори року, на добові зміни (ранок, день, вечір, ніч), на погоду (тепло, прохолодно, дощ, сніг, вітер, світить сонце тощо), на те, який одяг потрібно надягати залежно від погоди та пори року, як називаються дні тижня, місяці. Визначати пори року та погоду найкраще на відповідних малюнках.

Слід розказати дитині про родину: хто старший за віком (тато, мама, бабуся, дідусь), хто молодший (сестричка, бра-

тик), хто з них працює, хто навчається, а хто веде домашнє господарство.

Корисно розглядати разом з дитиною дитячу літературу, аналізувати малюнки, визначати на них об'єкти, місце їх розташування, форму, колір та ін.

Увага! Навчання дітей читати, писати, виконувати математичні дії вимагає знань спеціальних методик навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Аби сформувати в дитини дошкільного віку вміння порівнювати предмети, можна використовувати повсякденні ситуації, побутові предмети. Це можуть бути овочі, фрукти, посуд тощо. Це можуть бути олівці, палички, дитячі іграшки. Можна запропонувати вибрати лише великий предмет, потім до великого дібрати маленький, однаковий, вибрати предмети однакової величини. Показати дитині маленькі та великі ложки, тарілки. При цьому обов'язково називати: «Це великі ложки, а це маленькі», «Це велика тарілка, а це маленька», «Це однакові тарілки» тощо. Для заохочення дитини до виконання запропонованих навчальних вправ доцільно створювати різні ігрові ситуації.

Варто також розвивати в дитини творчі здібності — вміння малювати, ліпити, робити аплікації. Прищеплювати практичні навички: користуватися олівцем, ножицями. Разом з дитиною виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів (шишок, жолудів, каштанів, листя), конструювати із готових форм будинки, пірамідки та ін. Важливо, щоб дитина отримувала задоволення від виконаної роботи, раділа результатам своєї праці. Доцільно влаштовувати домашні виставки із виготовлених дитиною виробів з паперу, з пластиліну, солоного тіста тощо.

При цьому слід регулювати співвідношення допомоги дитині та міри її самостійності: завжди мають бути посильні для дитини завдання для самостійного виконання. Важливо! Батьки завжди повинні помічати найменші досягнення дитини, хвалити за старанність, радіти її успіху.

ШКОЛА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Де може навчатися дитина з порушеннями інтелектуального розвитку

У Законі України «Про освіту» зазначено, що батьки мають право вибору навчального закладу для своєї дитини.

Зокрема, діти дошкільного віку можуть навчатися:

- ✓ у закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності;
- ✓ у структурних підрозділах юридичних осіб приватного і публічного права, у тому числі закладів освіти;
- ✓ у сім'ї — за домашньою формою здобуття дошкільної освіти;
- ✓ за допомогою фізичних осіб, які мають педагогічну освіту та/або професійну кваліфікацію педагогічного працівника, у тому числі провадять незалежну професійну діяльність;
- ✓ за допомогою фізичних осіб — підприємців, основним видом діяльності яких є освітня діяльність.

Дитина з інтелектуальними порушеннями може навчатися у школі, проте, вірогідно, потребуватиме індивідуальної допомоги, що задовольнятиме її навчальні потреби.

Діти шкільного віку:

- ✓ у спеціальних закладах загальної середньої освіти (з дев'яти- чи десятирічним терміном навчання);
- ✓ у навчально-реабілітаційних центрах;
- ✓ у закладах освіти із дванадцятирічним терміном навчання (спеціальних та інклюзивних класах).

Перед вибором закладу для навчання своєї дитини батьки можуть:

- ✓ ознайомитись з умовами навчання та змістом освіти закладу, спрямованістю корекційно-розвивальної роботи, що є необхідною для вашої дитини;

- ✓ співвіднести вимоги освітніх закладів до учнів щодо опанування ними знань та вмінь з тих предметів, що є базовими для характеристики успішності навчання школярів, та інтелектуальні можливості вашої дитини;
- ✓ спрогнозувати комфортність перебування дитини у цьому середовищі та перспективи її подальшої соціально-трудової адаптації.

Прийом дітей здійснює керівник закладу на підставі заяви батьків, медичної довідки про стан здоров'я дитини встановленої форми, довідки дільничного лікаря про епідеміологічне оточення та свідоцтва про народження дитини.

Спеціальний загальноосвітній навчальний заклад

Спеціальний заклад загальної середньої освіти — це заклад, що входить до загальної системи освіти та визначає соціальне і правове становище дітей з інтелектуальними порушеннями у суспільстві, узаконює для них рівні громадянські права на здобуття освіти.

Навчання в такому закладі здійснюється за спеціальним навчальним планом, оригінальними спеціальними програмами та підручниками, за спеціальною методикою формування шкільних знань та вмінь. Наповнюваність класів — до 12 дітей.

У спеціальному навчальному закладі основна форма навчання дітей — це урок. За навчальним планом передбачено вивчення таких предметів: українська мова та література, математика, природознавство, основи здоров'я, трудове навчання, інформатика, образотворче мистецтво, музичне мистецтво, фізична культура, «Я у світі» (з 3 класу), географія (з 6 класу), історія України (з 7 класу), фізика і хімія в побуті (з 7 класу). Передбачені спеціальні корекційні заняття із соціально-побутового орієнтування, з ритміки, лікувальної фізичної культури, з розвитку мовлення. *Здійсненню трудової підготовки учнів* слугують навчальні майстерні та шкільне підсобне господарство (для шкіл, розташованих у сільській місцевості).

Одне з основних завдань такого закладу — корекція порушень психічного та фізичного розвитку, пізнавальної

діяльності (пам'яті, сприйняття, мовлення, мислення) школярів. Виправлення мовленнєвих порушень здійснюється на корекційних заняттях з логопедом, виправлення фізичних порушень — на заняттях з ритміки та лікувальної фізичної культури.

***Корекція** — це виправлення порушень психічного та фізичного розвитку дитини.*

Навчання загальноосвітніх предметів має практичну та корекційну спрямованість. Знання, що необхідні дітям у їх повсякденному житті, вони здобувають практичним шляхом у процесі відповідних вправ. Корекційна спрямованість полягає у використанні спеціальних методів і прийомів навчання для корекції та розвитку школярів з опорою на їхні можливості.

Великого значення у таких закладах надається підготовці школярів до самостійної життєдіяльності. Така підготовка здійснюється протягом усього періоду навчання: у процесі вивчення різних навчальних предметів, ознайомлення з предметами та явищами дійсності, під час екскурсій, а також у загальній системі навчально-виховної роботи у школі; на спеціальних заняттях із соціально-побутового орієнтування, що спрямовані на практичну підготовку дітей до самостійного життя та праці, на формування у них знань і вмінь, що сприяють соціальній адаптації, на підвищення загального розвитку. Зміст навчання із соціально-побутового орієнтування спрямований на розвиток в учнів навичок самообслуговування, ведення домашнього господарства (готування їжі, прибирання помешкання), на економічне виховання, формування морально-етичних норм поведінки, вироблення навичок спілкування, розвиток художнього смаку тощо.

Навчально-виховний процес у такому закладі здійснюють учителі-дефектологи, логопед, спеціалісти з трудового навчання, фізичного виховання. Школа має медичних працівників для проведення лікувально-профілактичної та санітарно-гігієнічної роботи (лікар-психіатр або педіатр та медсестра).

***Слід знати!** Інклюзивне навчання передбачає створення такого освітнього середовища, яке*

б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її розвитку. Це індивідуалізована система навчання в умовах загальноосвітньої школи за місцем проживання.

Для учнів, які навчаються в інклюзивних класах, має розроблятися індивідуальна програма розвитку (ІПР). Цю програму готує група фахівців, до складу якої входять: заступник директора з навчально-виховної роботи, вчителі, асистент учителя, психолог, учитель-дефектолог та інші педагогічні працівники. До процесу розробки ІПР обов'язково залучаються батьки або особи, які їх замінюють. Метою цієї роботи є визначення конкретних навчальних стратегій і підходів до навчання дитини з інтелектуальними порушеннями.

Програма містить загальну інформацію про учня, систему додаткових послуг, види необхідної адаптації та модифікації навчальних матеріалів, індивідуальну навчальну програму, а за потреби, й індивідуальний навчальний план. Ефективність організації інклюзивного навчання багато в чому залежить від правильно організованої корекційно-розвивальної роботи. Саме тому необхідне розуміння особливостей її змісту і відмінностей від аналогічної роботи в умовах спеціального навчального закладу.

Рішення про створення спеціальних класів для навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах освіти приймається засновниками загальноосвітніх навчальних закладів за наявності відповідного контингенту учнів, навчально-матеріальної бази та кадрового забезпечення. Спеціальні класи комплектуються відповідно до особливостей розвитку та навчально-пізнавальної діяльності дітей.

Який документ про отриману освіту отримає дитина з порушеннями інтелектуального розвитку

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2016 р. за № 671 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» приведено у відповідність до державного зразка документ про отриману освіту дітей з інтелектуальними порушеннями. Зокрема встановлено,

що учням з інтелектуальними порушеннями видається свідоцтво про базову загальну середню освіту за спеціальною програмою. Учням з інтелектуальними порушеннями помірного ступеня видається довідка про закінчення повного курсу навчання за спеціальною програмою. Тобто учні з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня, які закінчили освітній заклад, отримують такий самий документ, як і їхні однолітки (відмінним є наявність спеціального додатку).

Де дитина з порушеннями інтелектуального розвитку може отримати корекційно-розвивальні послуги

Надання корекційно-розвивальних послуг здійснюється *Інклюзивно-ресурсними центрами (ІРЦ)*. ІРЦ є установою, що функціонує з метою забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від 2 до 18 років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, в тому числі у професійно-технічних навчальних закладах, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини, надання психолого-педагогічної допомоги та забезпечення системного кваліфікованого супроводу.

Фахівцями центру здійснюється проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини, в тому числі коефіцієнта її інтелекту, розробка рекомендацій щодо програми навчання, особливостей організації психолого-педагогічної допомоги відповідно до потенційних можливостей психофізичного розвитку дитини.

Центр надає послуги дітям з особливими освітніми потребами, які проживають (навчаються) у відповідній об'єднаній територіальній громаді (районі), місті (районі міста), за умови подання відповідних документів. У разі відсутності центру у відповідній об'єднаній територіальній громаді (районі), місті (районі міста) за місцем проживання (навчання) дитини батьки (один з батьків) або законні представники мають право звернутися до найближчого центру.

Перебуваючи у спеціальних закладах загальної середньої освіти, дитина з порушеннями інтелектуального розвитку має можливість отримувати фахову корекційну

допомогу на постійній основі. Зазначені заклади укомплектовані відповідними фахівцями, а навчальний процес має корекційно-розвивальну спрямованість, що сприяє максимально можливому розвитку та навчанню дитини з інтелектуальними порушеннями.

Які послуги крім освітніх може отримати дитина з інтелектуальними порушеннями в закладі освіти

Майже в кожному закладі освіти працює практичний психолог. Завдання практичного психолога ґрунтуються на основі посадових обов'язків психолога школи та вимог навчального закладу, а саме:

- Сприяння всебічному розвитку особистості школярів молодшого, середнього та старшого шкільного віку.
- Визначення рівня розвитку пізнавальних процесів пам'яті, уваги, уяви, мислення, сприйняття.
- Активізація прояву пізнавальної сфери учнів.
- Діагностика та корекція проблем у поведінці окремих учнів.
- Психологічний супровід учнів у процесі адаптації до навчання.
- Психологічна допомога учням в їхньому професійному самовизначенні.
- Формування взаємної емпатії, поваги з метою згуртованості класного та педагогічного колективів.
- Аналіз сімейного виховання учнів і його впливу на поведінку та навчальну мотивацію.
- Формування взаємної стратегії поведінки батьків і школи під час навчання і виховання учнів.

Зазначені вище завдання реалізуються через такі напрями роботи, як:

- ✓ діагностична робота;
- ✓ корекційно-розвивальні заняття;
- ✓ психологічні тренінги;
- ✓ психологічні консультації;
- ✓ просвітницька діяльність;
- ✓ участь у роботі батьківських зборів;
- ✓ відвідування та аналіз уроків.

Де можна отримати супровід вузьких спеціалістів (учителя-логопеда, корекційного педагога, психолога) окрім навчальних закладів:

- інклюзивно-ресурсні центри;
- територіальні центри соціального обслуговування;
- реабілітаційні центри;
- логопедичні пункти системи освіти.

Що треба знати про психологічний розвиток молодшого школяра

Молодший шкільний вік — визначальний етап у розвитку дитини:

- кардинально змінюється її соціальний статус — вона стає школярем, що веде до зміни всієї системи її життєвих відносин;
- якщо в дошкільному дитинстві основною діяльністю дитини була гра, тепер нею стає діяльність пізнавальна, у процесі якої дитина отримує й опрацьовує певні обсяги інформації;
- має здійснитися перехід від наочно-дійового мислення (яке давало можливість дитині маніпулювати предметами та вчитися визначати зв'язки між ними) до абстрактно-логічного (сформованість якого дасть можливість дитині встановлювати якісні характеристики предметів та об'єктів дійсності, визначати між ними зв'язки на рівні мисленневих дій та операцій);
- під впливом навчальної діяльності у молодшого школяра змінюється характер функціонування його пам'яті, формується основна її форма — довільна пам'ять.

Пізнавальна діяльність — діяльність молодшого школяра, що передбачає набуття ним інформації про дійсність та сформовані знання про неї.

Наочно-дійове мислення — вид мислення, що забезпечує реалізацію дитиною практичних дій з реальними предметами.

Абстрактно-логічне мислення — вид мислення, сутність якого визначається засвоєнням і використанням дитиною понять.

Довільна пам'ять — якісна характеристика пам'яті, сутність якої полягає в опануванні та запам'ятовуванні інформації дитиною за допомогою вольових зусиль.

Особливості емоційної готовності молодшого школяра до навчальної діяльності

Одна з головних особливостей психологічного розвитку дитини в дошкільному дитинстві — сформованість на етапі його завершення психологічної готовності до шкільного навчання, що визначається ще і як шкільна зрілість.

Шкільна зрілість поділяється на інтелектуальну, емоційну та соціальну складові. Особливе значення для молодшого школяра має емоційна зрілість. Саме розвиненість у дитини здатності підпорядковувати власну поведінку нормам і правилам шкільного життя — запорука подальшого становлення дитини в ролі школяра. Емоційна зрілість передбачає формування довільності психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття, мислення), емоцій та поведінки.

Емоційна зрілість — здатність дитини контролювати власні імпульсивні бажання та потреби, прояви емоцій та сформовані в неї навички підпорядковувати власні емоції нормам і вимогам дорослих; розвинена здатність виконувати не досить цікаве для неї завдання.

Слід пам'ятати, що в молодшому шкільному віці в дитини можуть бути проблеми з оволодінням правилами та нормами навчального процесу. Батьки мають подбати про збереження психологічного здоров'я й комфорт дитини, надаючи їй постійну підтримку, допомагаючи знімати емоційне напруження, що виникає внаслідок оволодіння навчальною діяльністю та набуття навичок дотримання правил та норм. Дитині треба дозволяти гратися та дослухатися до власних потреб і бажань, розпитувати, як вона провела свій день, необхідно проводити з нею час на повітрі.

У випадку досить низького рівня сформованості емоційної зрілості батькам доцільно звернутися по допомогу до психолога, оскільки несформованість емоційної зрілості може бути показником наявності в дитини негативних психічних станів (страху, тривоги, агресії, депресії та ін.).

Які емоційні порушення можуть виникати у процесі навчання дитини в початковій школі

Недостатня сформованість у дитини здатності до контролю за власною поведінкою та емоціями може призвести до порушень її психологічного самопочуття. Це може позначитися і на розвитку її особистості загалом (невроз, агресія, негативізм). Відомо, що вступ до школи змінює життєдіяльність дитини з того, що вона «хоче» на те, що вона «повинна» робити. Саме це може спровокувати в дитини появу гострих негативних переживань, швидких змін настрою, невдоволення, імпульсивної поведінки та емоційних стресів.

Такі негативні тенденції можуть спричинити неврози, психосоматичні захворювання (головний біль, біль у животі), психо-патоподібні стани (імпульсивні напади агресії, негативізму, конфліктності) тощо. Саме тому слід постійно спостерігати за загальним психоемоційним самопочуттям дитини. Своєчасне звернення до фахівців допоможе уникнути таких емоційних порушень. У випадку ігнорування з боку дорослих негативних психоемоційних станів дитини можливе зміцнення емоційних порушень і виникнення таких проблем, як агресивність, емоційна розгальмованість, тривожність, образливість, надмірна сором'язливість або повне занурення дитини в себе.

Що треба знати про інтелектуальний розвиток молодшого школяра

Особливості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку визначаються через розлади таких операцій, як аналіз та синтез. Сутність аналізу полягає у розвиненій здібності дитини до виділення змістовних та структурних характеристик зв'язків між предметами навколишнього середовища. Синтез дає змогу дитині виділені нею зв'язки об'єднати у групи за певними ознаками.

Молодшому школяреві буває досить складно встановити зв'язки між навчанням (урок) та дотриманням дисципліни на уроці. Унаслідок недорозвиненої здатності мислення молодшого школяра визначати спільне між навчанням і дисципліною на уроці можна спостерігати труднощі, особливо на перших етапах навчання.

Водночас постійний вплив корекційно-розвивального навчання, що розраховане на існуючі ресурси дитини, та своєчасна психологічна корекція сприяють розширенню можливостей учня до його активної соціалізації у дорослому житті.

Як допомагати дитині долати труднощі в навчанні

У дитини з інтелектуальними порушеннями під час оволодіння шкільними знаннями й уміннями можуть виникати певні труднощі. На початковому етапі (1 клас) це обумовлено насамперед несформованістю пізнавальних процесів та відсутністю необхідного обсягу знань і уявлень про навколишній світ, що здобувається протягом дошкільного періоду й становить основу для послідовного опанування знань, передбачених шкільними програмами з різних навчальних предметів.

Досвід роботи спеціальних закладів свідчить, що успішність корекції навчання і розвитку молодших школярів залежить від того, наскільки до цього процесу залучається сім'я. Саме родина має бути зацікавлена в тому, щоб забезпечити відповідний педагогічний вплив для оволодіння дитиною потрібними знаннями й уміннями, що в майбутньому сприятимуть соціально-трудовій адаптації. Пам'ятаючи про це, батьки з перших кроків дитини у школі мають уважно стежити за тим, які труднощі виникають у процесі опанування дитиною змісту окремих навчальних предметів. Тут необхідна співпраця з учителем, вироблення спільної стратегії щодо застосування корекційних засобів для подолання наявних труднощів. Найчастіше труднощі пов'язані з навчанням читання, письма, математики. Щоб успішніше допомагати дитині опанувати знання і не завищити вимоги, потрібно: ознайомитися з вимогами до змісту навчання, що міститься у програмі з кожного предмета; поцікавитися, як вимоги програми подано у підручниках (зміст матеріалу за обсягом, за формою подання та ін.). Звісно, батьки не повинні брати на себе функції вчителя стосовно навчання грамоти, письма чи математики, оскільки для цього потрібно володіти спеціальною методикою навчання таких дітей.

Долати труднощі в навчанні слід у формі гри. Наприклад, можна разом з дитиною придумувати слова, щоб на початку

був звук: «А» (Андрій, апельсин, акула, Алла, акація), або називати слова з тексту, що починаються на ту чи іншу букву, чи підкреслювати слова, що містять відповідну букву.

Корисно, прочитавши текст у шкільному підручнику з читання, запропонувати дитині відповісти на запитання: «Про що тут говориться?», переказати текст або запропонувати знайти в ньому ті чи інші слова, прочитати заголовок тощо.

Потрібно разом з дитиною розглядати малюнки в підручниках, визначати, що намальовано, складати запитання до малюнка, речення. Навчати дитину ставити запитання до прочитаного тексту, до розглянутого малюнка, давати відповіді на запитання.

Бажано разом з дитиною читати дитячі книжки, дивитися кінофільми, різні дитячі передачі, після чого проводити бесіди (про що була передача, хто з персонажів фільму чи книги сподобався).

Обов'язково треба працювати над збагаченням активного словника дитини новими словами, що характеризують якість, колір, форму предмета, його призначення. Вчити добирати слова до характеристики людини, предмета чи позначати словами вчинки.

Слід намагатися, залежно від року навчання дитини, навчати її застосовувати на практиці одержані в школі знання. Наприклад, коли дитина навчилася читати, запропонувати їй прочитати на упаковках назви цукерок, печива, харчових продуктів (круп, приправи тощо), назву пральних порошоків, мийних засобів тощо.

За порадою вчителя, треба допомагати дитині виконувати завдання з математики, розв'язувати задачі, виконувати письмові вправи тощо. Водночас потрібно стежити, чи не стомлюється дитина під час виконання завдань. Щойно вона починає відволікатися, потрібно робити невеличкі перерви, змінювати вид діяльності.

Аби ефективно допомагати дитині долати труднощі в навчанні, батьки повинні систематично цікавитися тим, що вивчали на уроках. Розпитуючи дитину, ставлячи певні запитання, потрібно враховувати вік, настрій, емоційний стан на даний момент, щоб не образити її. Краще привчити дитину завжди розказувати батькам про шкільні події, успіхи в навчанні, про те, що вивчали на уроках.

Проблеми дитини з порушеннями інтелектуального розвитку в навчальному закладі. Як їх уникнути

Досвід навчальних закладів, куди вперше потрапляє дитина (дитячий садочок чи школа), свідчить, що чимало проблем мають ті діти, якими постійно опікувалися батьки, дбаючи про організацію їхнього самообслуговування (одягання, роздягання, годування та санітарно-гігієнічні навички). Такі діти виявляють цілковиту безпорадність, коли перед ними постає необхідність вирішення практичних завдань, оскільки вони не вміють обслуговувати себе: самостійно їсти, мити руки, вмиватися, користуватися рушником, серветкою, одягатися й роздягатися тощо.

Навчання самообслуговування є копіткою, наполегливою роботою батьків (з урахуванням можливостей дитини). Формування навичок самообслуговування має відбуватися у повільному темпі, з великою кількістю повторень певної дії. У деяких випадках потрібно починати з надання допомоги дитині фізично: виконати дію, скеровувати її рухи та координувати їх. Наприклад, під час навчання користуватися ложкою чи виделкою дорослий кладе свою руку на руку дитини, організовуючи правильні рухи. Поступово така фізична допомога зменшується.

Досягти успішного опанування дитиною навичок самообслуговування можна, дотримуючись певної послідовності формування: 1) дія виконується дитиною під безпосереднім керівництвом дорослого; 2) дія виконується дитиною шляхом співпраці з дорослим, коли вона є співучасником формування певної навички; 3) дія виконується з мінімальною допомогою дорослого; 4) дія виконується під наглядом дорослого; 5) дія виконується дитиною самостійно.

Це потрібно знати!

1. *Набуття навичок самообслуговування (уміння вдягатися й роздягатися, користуватися туалетом, самостійно їсти, вмиватися та ін.) безпосередньо впливає на самооцінку дитини — важливий крок на шляху до її самостійності.*

2. *Навчання навичок самообслуговування допомагає розширювати уявлення й знання дітей про оточення, сприяє сенсорному вихованню, розвитку мовлення, моторики та*

зорово-моторної координації, а також умінь виконувати дії за наслідуванням і словесною інструкцією, орієнтуватися на зразок, дотримуватися послідовності дій.

Як підготувати дитину до самостійного ведення домашнього господарства і самостійної життєдіяльності

Насамперед, дитина повинна мати уявлення про те, що означає бюджет родини, та знати, які головні складові його витрат (харчування, комунальні послуги, предмети побуту тощо). Необхідно розповісти дитині про щомісячну платню за помешкання, електроенергію, воду, газ тощо. Слід систематично звертати увагу дитини на оплату комунальних послуг (скільки грошей, де і як платити), згодом залучати до здійснення платні (за готовими розрахунками), старших дітей навчати знімати показники з лічильників і робити підрахунки, заповнювати квитанції (за допомогою та під контролем батьків).

Важливо залучати дитину до здійснення різних покупок для харчування та санітарно-гігієнічних потреб. Щодо розрахунків, то спочатку це буде пасивне спостереження, а згодом — самостійні розрахунки (залежно від наявності математичних знань та вмінь робити обчислення).

Значної уваги потребує і навчання дитини приготування різних страв: варити картоплю, супи та страви з круп, робити салати, використовувати напівфабрикати тощо. Привчити готувати сніданок, обід, вечерю (спочатку разом з дорослим, потім під керівництвом, а далі й самостійно на прохання батьків та за їх дорученням).

Необхідно заохочувати дитину до самостійності. Наприклад, допомагайте дитині опанувати навички самообслуговування та побутові вміння.

Доручайте дитині виконувати повсякденну роботу. Зважайте на вік та можливості дитини. Ви можете поділити завдання на маленькі етапи. Наприклад, ви доручили дитині накрити на стіл. Перше: доручить їй покласти серветки на стіл біля місця кожного з членів родини. Друге: зробити те саме з посудом, тарілка за тарілкою. Кажіть, що треба робити, крок за кроком, поки дитина впорається з роботою. Покажіть, як

сама треба робити. Надайте допомогу, коли це потрібно. Коментуйте дії дитини. Похваліть, коли вона успішно виконає роботу.

Досвід корекційно-розвивальної роботи переконує, що в разі копіткої спільної діяльності закладу та родини дітей з інтелектуальними порушеннями можна підготувати до самостійної побутової діяльності.

З якою побутовою технікою можна знайомити дитину? Коли починати?

Дитина дошкільного віку має можливість спостерігати, що одяг, білизну прасують електропраскою, що дорослі користуються стаціонарними та мобільними телефонами, управляють телевізором, прибирають помешкання за допомогою пилососа, для прання білизни використовують пральну машину тощо.

Під час навчання у школі, уже в молодших класах, діти отримують інформацію про існування побутової техніки, а у спеціальному закладі на уроках соціально-побутового орієнтування учнів знайомлять з побутовою технікою, вони вчаться управляти нею, дотримуватися правил безпеки.

У родині теж необхідно навчати дитину (спочатку під керівництвом та наглядом дорослих) користуватися предметами побутової техніки (згодом вони зможуть користуватися ними самостійно). Слід зазначити, що батькам потрібно бути наполегливими, виявляти терпіння та доброзичливе ставлення до дитини у процесі навчання.

***Зверніть увагу!** Діти, які в домашніх умовах користуються побутовою технікою, впевненіше почувуються в середовищі однокласників, однолітків, усвідомлюючи спроможність до самостійного виконання важливих завдань побутового характеру.*

За якими спеціальностями здійснюється трудова підготовка учнів у спеціальному навчальному закладі

Трудове навчання в такому закладі має професійне спрямування. Завдання трудової підготовки вирішується шляхом: виховання в учнів загальної готовності до праці;

повідомлення системи техніко-технологічних знань, умінь та навичок з визначеної для них спеціальності. Трудове навчання здійснюється за різними видами професій. Види трудового навчання в кожній школі визначаються з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, виробничого оточення школи, перспектив подальшого використання випускниками здобутих професійних знань та вмінь (у побуті, на державних та приватних підприємствах, у сільському господарстві).

Трудове навчання може здійснюватися за такими напрямками: швейна справа, молодший медичний працівник, спеціаліст з клінінгу, помічник повара, столярна, слюсарна, взуттєва, малярна та будівельна справи, килимарство, лозоплетіння, квітникарство, овочівництво. Нині в спеціальних навчальних закладах спостерігається тенденція до впровадження різних робітничих професій, доступних опануванню школярами, що мають попит у промисловому виробництві, сільському господарстві та сфері обслуговування.

Які можливі перспективи після закінчення навчального закладу

Є діти з більшими і меншими навчальними можливостями, а відтак — і можливостями щодо засвоєння навчального матеріалу з різних предметів та опанування трудових знань і вмінь.

Як свідчить досвід роботи спеціальних закладів, переважна більшість випускників, які успішно опанували спеціальність, можуть бути працевлаштовані. Зокрема йдеться про працю на швейних підприємствах, на будівництві, на фабриках з виготовлення та ремонту взуття, на деревообробних комбінатах, у парникових господарствах та ін.

Зазначимо, що успішність соціально-побутової та трудової адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями на виробництві та у сфері обслуговування значною мірою залежить від постійного піклування та підтримки їхніх батьків, родин, від дружньої допомоги тих, хто працює поруч з ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трикоз С. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма із сенсорного виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / С. В. Трикоз. — К.: 2012. — 112 с.
2. Блеч Г. О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма, методичні рекомендації та дидактичний матеріал з формування уявлень про навколишнє середовище) / Г. О. Блеч. — К.: 2012. — 96 с.
3. Гладченко І. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / І. В. Гладченко. — К.: 2012. — 110 с.
4. Чеботарьова О. В. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали) / О. В. Чеботарьова. — К: Poligrand, 2012. — 110 с.
5. Игры и занятия с особым ребенком. Руководство для родителей. [Электронный ресурс] / Сара Ньюмен ; пер. с англ. Н. Л. Холмогоровой. — 7-е изд. (эл.). — Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf : 242 с.). — М. : Теревинф, 2015.